

УДК 159.9.07

Т. Л. Левицька

ВІКТИМОЛОГІЧНА ПРОФІЛАКТИКА ДІТЕЙ У СІМЕЙНОМУ ВИХОВАННІ

У статті розкривається роль сім'ї у віктимізації дітей, проблема підвищення рівня віктимізації дітей, виявлення чинників віктимізації дітей в рамках сімейної структури, напрямки віктимологічної профілактики.

Ключові слова: віктимізація; віктимна поведінка; віктимність; сім'я.

Вступ. У міру розвитку суспільства змінюється і людина: її світогляд, інтелект, моральні та етичні засади. На сучасному етапі переходу країни з одного якісного стану в інший відбуваються не тільки позитивні зміни в суспільстві, але виникають і негативні соціально-економічні явища, які позначаються на підростаючому поколінні. Джерела віктимності людини закладені в дитинстві і її відвернення залежить від можливості раннього виявлення схильності дитини стати жертвою несприятливих умов соціалізації. На особистість дитини впливають різноманітні чинники негативного характеру: кризові процеси в сім'ї і соціальна напруженість у суспільстві, посилення шкільного неблагополуччя і широкий криміногенний фон суспільного життя.

Загальнонауковий є той факт, що саме під впливом сімейних відносин, сімейного виховання формуються властивості і патерни поведінки особистості. Вирішальна роль у формуванні особистості та характеру дитини раннього та дошкільного віку належить сімейному вихованню. Однак, далеко не завжди батьки виконують свої обов'язки, будучи генетичними носіями і провокаторами розвитку девіацій у підлітків. Несприятливий мікросоціум формує потенційно неправильну соціальну поведінку. У таких випадках роль сім'ї у профілактиці віктимної поведінки мінімальна (Муханова І. Ф., Голобородько К. М., 2010).

Сім'я – це особливого роду колектив, що відіграє у вихованні основну, довгострокову і найважливішу роль. У тривожних матерів часто виростають тривожні діти; честолюбні батьки нерідко так пригнічують своїх дітей, що це призводить до появи у них комплексу неповноцінності; нестриманий батько, який виходить із себе з найменшого приводу, нерідко, сам того не розуміючи, формує подібний тип поведінки у своїх дітей і т.д. (Ейдемільер Е., Юстіцкіс В., 2008).

Мета статті полягає у з'ясуванні ролі сім'ї у віктимізації дітей та розкритті напрямків віктимологічної профілактики.

Результати дослідження. Великого значення у формуванні особистості набувають внутрішньо сімейні чинники. Специфіка взаємин у сім'ї, її структура, особливості членів сім'ї, інтеракцій впливають на формування особистості дитини, самооцінку, способи поведінки та рівень віктимності.

Травматичні міжособистісні відносини можуть виникати в різні часові інтервали раннього і пізнього дитинства, а також у період сьогодення. Зазвичай має місце їх сукупний вплив на виникнення порушень. Минулий досвід людини, що залишився в підсвідомості впливає на сприйняття сьогодення. Розглядаючи сімейну систему в цій парадигмі, можна побачити, які прояви сімейних взаємин, ролі, структури і стереотипи сім'ї впливають на формування рис характеру особистості, ведуть до віктимізації.

Дослідження даної проблеми є актуальним і соціально значимим, так як

віктимологічний напрямок впливу щодо виявлення латентної віктимності і попередженню її переходу у віктимну поведінку є гуманним і перспективним. Це положення підтверджується появою нових галузей наукового знання – соціально-педагогічна віктимологія, психологія девіантної поведінки. Тим часом у вітчизняній психології до цих пір порівняно мало експериментальних досліджень віктимної поведінки особистості. При цьому в умовах віктимізації населення, про яку заявляє ряд фахівців (Руденський Є. В., Андроннікова О. О. та ін.) практична потреба в таких дослідженнях зростає (Вакуліч Т. М., 2009).

Під віктимною (віктимогенною) розуміють таку поведінку, при якій жертва певним чином сприяє скоєнню злочину, свідомо чи несвідомо створює об'єктивні та суб'єктивні умови для криміналізації, зневажаючи запобіжними заходами. Таке визначення є справедливим стосовно поведінки жертв будь-якого типу, що знову підкреслює недоречність звуження предмета віктимології лише до рівня вивчення віктимної поведінки в кримінальних ситуаціях. Головна ознака віктимної поведінки – це здійснення певних дій або бездіяльність, які сприяють тому, що людина опиняється в ролі постраждалої, в ролі жертви (Бовть О., 2004).

До базових понять віктимології відносяться віктимність і віктимізація. Віктимність або віктимогенність – набуті людиною фізичні, психічні і соціальні риси і ознаки, які можуть зробити її схильною до перетворення в жертву (злочину, нещасного випадку, деструктивного культу і т. п.). Віктимізація – процес набуття віктимності (Малкіна-Пих І. Г., 2010).

У віктимних дітей значно частіше з'являється відчуття незахищеності. Виявити його прояви досить складно, так як вони частіше всього нетипові. Ці явища спостерігаються в сім'ях, де переважає напружена, гнітюча і тривожна

обстановка, пов'язана з наявністю у батьків психопатичних рис характеру, невротичності. Це зустрічається і в сім'ях, де постійні сварки між батьками, незгода з іншими членами сім'ї, фізична агресія – все перелічене позбавляє дитину впевненості в собі, безпеки. Найбільш типова ситуація відбувається в сім'ях, які перебувають на межі розпаду, – діти вловлюють приховану ворожість, байдужість батьків, взаємні образи. Діти зазвичай прив'язані до обох батьків, переживають страх втратити їх, а разом з ними і звичне почуття власної безпеки.

Основні чинники віктимізації дітей в рамках сімейної структури за Андронніковою О. О. (Андроннікова О., 2011):

1. Чинники, пов'язані з психічними особливостями батьків, що впливають на емоційне становлення дитини. Сюди відноситься специфіка взаємодії батьків з дітьми, заснована на порушеннях емоційно-психологічного статусу батьків:

- гіперопіка матері, заснована на тривожності і почутті самотності, що може призвести до формування у дитини невпевненості у своїх силах, тривожності, неадекватної оцінки того, що відбувається;

- нервові зриви у вигляді крику, фізичного покарання, жорстокого поводження, незліченних зауважень і критики, незадоволеність батьків власним життям;

- психопатологія батьків, яка призводить до спотворення міжособистісних інтеракцій, жорстокому психологічному, а часто і фізичному поводженню з дітьми;

- емоційні порушення організації сім'ї: афективність, яка веде до метушливості в будинку і надзвичайного почуття провини; тривожність у відносинах, що прив'язує дітей; недостатня емоційна чуйність;

- певні особистісні особливості матерів (депресія, низька самооцінка, жертвність, нарцисизм, імпульсивність, нестабільність ідентифікації), які через механізм ідентифікації призводять до

формування характерного стилю особистісного реагування дитини.

2. Чинники, пов'язані з об'єктивним станом соціально-економічного статусу сім'ї (Андроннікова О., 2011):

- низький соціально-економічний статус сім'ї, життєва невлаштованість, економічна нестабільність, що призводить до віктимізації в сім'ї, а в підлітковому віці до додаткової віктимізації в рамках підліткової субкультури;

- неповна сім'я, відсутність необхідної соціальної підтримки, що призводить до невротизації та соціальної ізоляції матері, яка проектує свої почуття на дітей у вигляді жорстокого поводження або глибокого почуття провини;

- надзвичайно молодий вік батьків, що супроводжується фінансовою невлаштованістю, низьким рівнем освіти і неадекватними знаннями про дитину, що призводить до ігнорування потреб дитини, її відчуженню, емоційної депривації, до віктимізації.

3. Чинники, пов'язані з нормами і стилем сімейного виховання (Андроннікова О., 2011):

- особливості стилю сімейного виховання, що формують віктимну особистість (так, наприклад, авторитарний стиль призводить дитину до відчуття своєї ущербності, до протестної поведінки, а гіперопіка – як до невпевненості і безпорадності, так і до некритичності);

- розбіжність норм і цінностей сім'ї, абстрактність поняття моралі;

- конфлікти в сім'ї, в тому числі і подружні труднощі, що збільшують ризик інцестуальних відносин;

- алкоголізація одного або обох батьків, що призводить до формування співзалежних та брутальних відносин, занедбаності дітей.

Важко складається і психологічна обстановка для дитини, позбавленої батьківської любові, неприйнятої власними батьками, вона переносить образи, знущання, побої і т.д. Дитина намагається сама змінити свій душевний стан (наприклад, вириває волосся, гризе нігті,

метушиться, боїться темряви, їй можуть снитися кошмари і т.д.).

Дж. Вайсс (Вайс Дж., 1998) перераховує деякі обставини, які можуть викликати у дитини сильну невротизацію характеру, що приводить до підвищеної віктимності.

Надалі цей список був розширений Є.В. Ємельяною (Ємельянова Є., 2004):

- якщо батьки не приймають дитину, вона робить висновок, що заслуговує цього – її самооцінка падає, дитина думає, що не гідна любові – не лише батьків, а й інших людей;

- якщо батьки постають у сприйнятті дитини пригніченими або непристосованими до життя, вона може взяти на себе відповідальність за них і намагатися зробити їх більш щасливими. Якщо їй це не вдається, дитина може почати вважати себе невдахою і жити з відчуттям провини перед близькими;

- якщо батьки не піклуються про дитину, але вимагають від неї підпорядкування і поваги, вона може вирішити, що її доля – багато давати, але мало отримувати. Дитина може прийняти це як закон світу, в якому вона живе, або противитися цьому, болісно реагуючи на прохання і вимоги;

- якщо дитину часто лають за якусь особливість її характеру, вона на несвідомому рівні може з цим погоджуватися і вважати себе поганою людиною;

- якщо один з батьків алкоголік, то дитина може відчувати, з одного боку, занепокоєння про нього, а з іншого – емоційне відкидання від цієї людини. Така подвійна травма може призводити до формування почуття знехтування, сорому за батьків і віктимізації дитини;

- якщо в сім'ї спостерігається заперечення існування якоїсь проблеми, дитина може не довіряти своїм почуттям і сумніватися в своїй здатності адекватно сприймати світ;

- якщо дитина вважає своїх батьків непостійними, не знає, чого від них чекати, вона може відчувати почуття небезпеки і стати занадто пильним ;

- якщо батьки дитини не захищають її і не допомагають впоратися з негативними подіями, вона може вважати, що не заслуговує захисту. Така дитина може стати замкнутою, тривожною або схильною до паніки;

- якщо дитина терпить сексуальне насильство в сім'ї, вона може звинувачувати в цьому себе і відчувати сором;

- якщо батьки відкидають факти жорстокого поводження зі своєю дитиною, вона може зробити висновок, що про це не слід пам'ятати. Це може змінити її почуття реальності або призвести до розщеплення особистості;

- якщо дитині здається, що батьки соромляться її, вона може вірити у свою неповноцінність;

- якщо один з батьків пішов з сім'ї, дитина може вирішити, що це сталося через неї, і вважати, що від неї завжди можуть піти близькі люди;

- якщо дитина росте у нещасливій сім'ї, навіть якщо вона вже стала жити самостійно, вона може підтримувати рівень нещастя, до якого звикла у дитинстві;

- якщо в сім'ї дитини ніхто не вміє отримувати задоволення від життя, вона може вважати, що теж не повинна отримувати задоволення, або вона буде відчувати депресію і почуття провини, якщо дозволить собі щось приємне.

Серед основних напрямків профілактики віктимної поведінки особистості виділяють (Муханова І. Ф., Голобородько К. М., 2010):

- Соціально-правовий напрямок – допомога жертвам, що входить до завдання кримінальної віктимології, в рамках якої приділяється велика увага профілактиці всіх елементів структури кримінальної системи (злочинець – жертва – ситуація). У таких випадках важливого значення набуває надання юридичної допомоги потерпілим, яку вони можуть отримати як в правоохоронних органах, так і в центрах для осіб, які постраждали від жорстокості та

насильства, де надається і психологічна допомога.

- Соціально-педагогічний напрямок – включає широкий спектр заходів, спрямованих на забезпечення нормального і гармонійного розвитку особистості: створення безпечного і сприятливого мікросоціального середовища (психопрофілактика деструктивних сімей, профілактика гострих загострень у психічно хворих, профілактика алкоголізму і наркоманії у осіб з найближчого оточення неповнолітніх для виключення можливості здійснення ними протиправних дій стосовно дітей і підлітків, жорстокого поводження з ними); правильне і своєчасне рольове виховання дітей (формування у них знань в області статевих відносин і моральних принципів, аналіз суспільно прийнятих форм поведінки в різних ситуаціях); просвітницька робота серед населення (популяризація інформації про найбільш поширені злочини, пов'язаних із загрозою життя, особливості поведінки злочинців); проведення роз'яснювальних бесід і психологічних тренінгів з дітьми та підлітками в дитячих установах і школах.

- Психолого-педагогічне спрямування профілактичних дій в рамках психологічного дослідження напрямків, в першу чергу, особливостей поведінки самої потенційної жертви, її особистості і способів соціальної адаптації. Профілактика полягає у комплексному впливі на всі чинники віктимності і віктимної поведінки потерпілих, які проявляються в ході взаємодії з агресором і сприяють здійсненню злочинів з метою зниження їх значущості в структурі функціонування кримінальної системи.

- Медико-психологічний напрям передбачає попередження, своєчасне виявлення і лікування психічних розладів як у дорослих, так і у дітей і підлітків (профілактика перинатальної патології, рання діагностика та корекція психологічних девіацій, порушень психічного та психосексуального розвитку, девіантної поведінки, яка може мати віктимне

значення). Профілактика полягає в наданні психологічної допомоги жертвам насильства з метою корекції психічних розладів, які виникли в результаті злочинів, попередження суїцидальних тенденцій і вторинної віктимізації, що особливо часто спостерігається у осіб підліткового віку.

Загальна віктимологічна профілактика ділиться на такі види: первинну профілактику (комплексна дія на всі чинники віктимності і віктимної поведінки); вторинну профілактику (заходи, спрямовані на попередження несприятливої динаміки віктимної поведінки); третинну профілактику (попередження несприятливих наслідків віктимізації особистості).

Висновки. Таким чином, специфіка взаємовідносин у сім'ї, її структура, особливості членів цієї сім'ї, інтеракцій впливають на формування особистості дитини, самооцінки і оцінки себе як жертви, рівня віктимності, способів поведінки.

Фахівці всіх рівнів розуміють, що необхідні адекватні форми і методи в спілкуванні та взаємодії з віктимними дітьми, у роботі з ними. Оскільки діти розвиваються, багато чого можна змінити в них самих, в особливостях їх поведінки, світогляду, ціннісних орієнтацій і т.д. Однак зміна дитини – дуже складний і тривалий процес, що вимагає особливих знань, володіння специфічними прийомами і методами роботи, вміння проводити різного виду реабілітаційні програми, будувати роботу спільно з багатьма фахівцями.

Для суспільства, для держави в цілому, пріоритетне значення повинні мати заходи віктимологічної профілактики та попередження віктимізації дітей і підлітків, серед яких важливу роль має відігравати психопрофілактична робота.

Подальші дослідження можуть бути спрямовані на дослідження смислових орієнтацій дітей та підлітків.

Література

1. Андронникова О. О. Причины виктимизации детей в семье: аспекты профилактики / О. О. Андронникова. – М.: ВЛАДОС, 2011. – 102 с.
2. Бовть О. Віктимна поведінка як психологічна проблема// Соціальна психологія. – 2004. – № 4 (6). – С.14-22
3. Вайсс Дж. Как работает психотерапия: Процесс и техника/ Пер. с англ. А. Б. Образцова. – М.: Независимая фирма «Класс», 1998. – 240 с.
4. Вакуліч Т. М. Психологія віктимної поведінки : навч. посіб. / Т. М. Вакуліч. – К. : Наук. світ, 2009. – 152 с.
5. Емельянова Е. В. Кризис в созависимых отношениях. Принципы и алгоритмы консультирования. – СПб.: Речь, 2004. – 368 с.
6. Малкина-Пых И. Г. Виктимология. Психология поведения жертвы. – М.: Эксмо, 2010. – 864с.
7. Муханова І. Ф., Голобородько К. М. Профілактика виктимного поведіння молодіж// Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського: Збірник наукових праць. Серія «Психологічні науки» / За ред. С. Д. Максименка, Н. О. Євдокимової. – Т. 2. – Вип. 4. – Миколаїв: ТОВ фірма «Іліон», 2010. – С.171-174.
8. Ривман Д. В. Кримінальна виктимологія. – СПб.: Питер, 2002. – 304с.
9. Туляков В.А. Виктимология (социальные и криминологические проблемы). – Одесса: Юридична Література, 2000. – 336 с.
10. Франк Л. В. Виктимология и виктимность. – Душамбе: ДГПИ, 1972. – 126 с.
11. Христенко В. Е. Психология жертвы: Учебное пособие. – Харьков: Комсум, 2001. – 256с.
12. Эйдемиллер Э. Г., Юстицкис В. Психология и психотерапия семьи. 4-е изд. – СПб.: Питер, 2008. – 672 с.

Т. Л. Левицкая

ВИКТИМОЛОГИЧЕСКАЯ ПРОФИЛАКТИКА ДЕТЕЙ В СЕМЕЙНОМ ВОСПИТАНИИ

В статье раскрывается роль семьи в виктимизации детей, проблема повышения уровня виктимизации детей, выявление факторов виктимизации детей в рамках семейной структуры, направления виктимологической профилактики.

Ключевые слова: виктимизация; виктимное поведение; виктимность; семья.

T. Levitska

VICTIMOLOGICAL PREVENTION OF THE CHILDREN IN FAMILY UPBRINGING

The article deals with the role of family in child victimization, the problem is the increasing level of the children's victimization, identifying the factor of the children's victimization within the family structure, directions victimological prevention.

Sources of person's viktymnosti laid in childhood and its diversion depend on the possibility of early detection of child's exposure to be a victim of unfavorable conditions of socialization. The child's personality is influenced by a variety of factors of negative character. The crisis of the family and social tensions in society, strengthening of school distress and wide criminogenic background of social life.

Family plays an important role in children's upbringing. Family has primary responsibility for providing food and children's protection. Children are involved in culture, values and norms of society in such way. A child should grow up in the family environment, in the atmosphere of happiness, love and understanding for comprehensive and harmonious development of the personality. Anxious mothers often grows up anxious children, parents who are often ambitious inhibit their children, it leads to children's inferiority complex; impulsive father who loses control of himself at the slightest provocation, often even does not know that he forms the same type of children's behavior, etc.

Traumatic interpersonal relationships can be arisen at different time intervals in the early and late childhood, as well as nowadays. The violation usually rises due to the collective influence. Person's past experience that has remained in the subconscious influences on the perception of the present. Considering the family system in this paradigm, one can see the demonstration of family relationships, roles, family structures and stereotypes which influence on the formation of personality traits and lead to victimization.

For society, the state as a whole, should have priority measures victimological prevention and the prevention of victimization of children and adolescents, including an important role to play in Vinnytsia community.

Thus, the specificity of relationships in the family, its structure, especially the members of this family, interactions influence on the child's formation, self-assessment and evaluation of himself/herself as a victim, level viktymnosti, behaviour.

Key words: family; victim behavior; victimization; viktymnist.

Рецензенти:

Потапчук Є. М. — д.психол.н., проф.,
Антонова З. О. — к.психол.н.

Стаття надійшла до редакції 20.12.2013